

На засіданні історико-філософської секції НТШ (червень 1896) Кость Левицький запропонував для обговорення правничі терміни. Значення праці К. Левицького (надрукована у "Правничій часописі" за 1896 р.) на сторінках "Записок НТШ" розкриває Г. Зацерковний, який "загалом у позитивній рецензії зупиняється окремо на питанні про мову перекладу. Рецензент зазначає, що термінологія автора – "зовсім відповідна, поправна, а навіть гарна". Подібні естетичні вимоги до терміна сьогодні кваліфікують як мотивованість, зручність. На думку рецензента можлива варіантність назв на зразок *оцінкова* – *оціночна** (*присяга*) тощо" [Панько та ін., 1994, с. 94–95].

У 20–30-х роках ХХ ст. Кость Левицький був головою Союзу Українських Адвокатів, редагував журнал "Життя і Право", сприяв утвердженню української правничої термінології у Галичині.

Отже, внесок Костя Левицького у розвиток національної правничої термінології, його праця на суспільно-політичній та правничій нивах заслуговують на пильну увагу і вимагають подальших досліджень і пошуків.

1. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина.* – Мюнхен-Нью-Йорк, 1955–1995. – Т. 1–11.
2. *Левицький Кость.* "Німецько-руський словар висловів правничих і адміністраційних". – Львів, 1893.
3. *Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П.* *Українське термінознавство.* – Львів: Вид-во "Світ", 1994. – 216 с.
4. *Русанівський В.М.* *Історія української літературної мови.* – К., 2001.
4. *Сербенська О.А.* *Розвиток української юридичної термінології після Великої Жовтневої Соціалістичної Революції. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук.* – Львів, 1965.
5. *Українська мова. Енциклопедія.* – К., 2000.
6. "Juridisch-politische Terminologie fur die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-ruthenische Separat-Ausgabe". – Відень, 1851.

УДК 811.161.2'374/78

Софія Булик-Верхола
Національний університет "Львівська політехніка"

ДЖЕРЕЛА ПОПОВНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Булик-Верхола С., 2004

Статтю присвячено генетичній характеристиці української музичної термінології, виявлено два різновиди термінів: слова, що потрапили в термінологію як готові мовні одиниці, і слова та словосполучення, створені як спеціальні найменування. Охарактеризовано джерела поповнення музичної терміносистеми української мови: використання наявних у мові словотворчих моделей, вторинної номінації, словосполучень, запозичень з інших мов, діалектних назв.

The sources of increasing of musical terminological system have been analyzed (the usage of the secondary nomination, the presence of word-building models in the language, word-combinations, borrowed from other languages and dialectal names), the ways and means of term's derivation have been found out, word-building models of musical terminology have been defined.

Сучасна українська музична термінологія неоднорідна за походженням, джерелами її поповнення є використання: вторинної номінації (термінологізація або ретермінологізація); наявних у мові словотворчих моделей (морфологічний, морфолого-синтаксичний способи); словосполучень (аналітичний спосіб); запозичень з інших мов; діалектних назв.

Термінна номінація, тобто "процес найменування спеціальних понять науки і техніки" [7, с. 160], є цілеспрямованим творчим процесом. Утворення термінів відбувається свідомо, з прагненням до чіткої системи. "Терміни, – писав Г. Винокур, – не "появляються", а "придумуються", створюються в міру усвідомлення їхньої необхідності" [2, с. 24]. Терміни виникають у професійному середовищі і вживають їх лише у термінній функції. "Для створення нового слова можуть бути використані різні мовні засоби, а вибір оптимального способу номінації – складний процес, він визначається об'єктивними і суб'єктивними моментами, зовнішніми і внутрішніми факторами" [7, с. 160–161].

Терміни, як і інші пласти** лексики, можуть виникати на базі наявних слів і коренів літературної та діалектної лексики. Але процес термінотворення має низку рис, що відрізняють його від творення слів

* оцінкова – ред.

** верстви, пласти – ред.

загальноновживаної лексики. Для створення терміна необхідна чітка дефініція, чого не потребує нова одиниця загальноновживаної лексики. Термінотворення має у своєму активі різноманітні словотворчі засоби. “Взявши за основу наявні в мові способи й моделі словотворення, воно відпрацьовує свою словотвірну підсистему, підпорядкувавши її основним вимогам і функціям термінологічної лексики” [3, с. 90].

До складу власне української термінології зараховуємо не лише номінації, утворені від питомих твірних основ, а й слова, утворені за допомогою українських афіксів від запозичених твірних основ. Наприклад, терміни *альт* (італ.), *джаз* (англ.), *куплет* (фр.) – запозичено з указаних мов, але похідні від них терміни: *альтовий*, *джазовий*, *куплетний* та багато інших є власне українськими. Для найменування наукових понять використовують і словосполучення: *велика терція*, *збільшена кварта*, *мінорний тризвук*.

У творенні музичних термінів беруть участь відомі в українській мові способи словотворення, одні з них широко застосовуються, інші значно рідше. Найпродуктивнішими в музичній терміносистемі української мови виявилися морфологічний, аналітичний та семантичний способи.

Застосування способу вторинної номінації – використання наявної в мові назви для позначення наукового поняття – поповнює музичну термінологію кількісно (функції термінів починають виконувати слова, які раніше не були термінами) та якісно (відбувається звуження або розширення семантики й зміна обсягу понять). Термінологізація здійснюється на основі метафоричних процесів, що ґрунтуються на переосмисленні назв за подібністю форми, розміру, розташування частин (*підставка* – предмет, на який ставлять що-небудь або який підставляють під щось, і деталь струнних музичних інструментів, що має вигляд вертикальної дерев'яної пластинки, на яку спираються струни), на функціональній подібності (*вождь* – поводитир війська, племені й тема фуги, що проводиться в головній тональності), на зовнішній та функціональній подібності (*язичок* – зменш. до “язик” і деталь духових музичних інструментів), на основі метонімічного перенесення назви з процесу на результат (*аранжування* – дія або її результат за значенням “аранжувати”), з процесу на властивість (*гучність* – дзвінке звучання, далека чутність і відчуття, створене вухом при сприйнятті звукових хвиль), з родового поняття на видове (*веснянка* – музичний жанр і музичний твір).

Унаслідок семантичного термінотворення виникають багатозначні слова та омоніми. Багатозначними є номінації, вживані в різногалузевих терміносистемах (*елегія* – вокальний чи інструментальний твір задумливого, сумного характеру (муз.); ліричний вірш задумливого, сумного характеру (літ.); смуток, меланхолія (психол.)). Музичні терміни, утворені шляхом термінологізації загальноновживаних слів, стають омонімами (*доля*¹ – частина чого-небудь, зокрема частина розміру музичного такту; *доля*² – хід подій, напрям життєвого шляху, що ніби не залежить від бажання, волі людини; майбутнє чогось).

Продуктивність цього способу в галузі музичної термінології (як і будь-якої іншої) пояснюється тим, що музичних понять значно більше, ніж слів для їх називання. Унаслідок вторинної номінації відбувається звуження та розширення семантики, зміна обсягу поняття, перенесення назв за різноманітними асоціаціями. Спосіб вторинної номінації характерний для раннього етапу формування музичної мікросистеми – більшість термінів, утворених цим способом, відома вже в XVIII ст. (*головка*, *колибка*, *стрибок*), він особливо продуктивний для найменування народного музичного інструментарію різних регіонів України (*кобилка*, *коза*, *міх*, *ребро*, *решітко*).

Одним із найзначніших джерел збагачення української музичної термінології є морфологічний спосіб творення. Серед способів термінної деривації провідна роль належить суфіксації; менш характерними є префіксальний, творення за допомогою нульової морфеми та основоскладання.

Найширше представлено суфіксальне творення музичних термінів. Продуктивними виявились такі моделі творення іменників: для назв осіб – іменникова твірна основа + суфікси *-ач-* (*зурнач*, *сурмач*), *-ник-* (*лірник*, *флуєрник*), *-ар-* (*дримбар*, *дудар*), *-ець-* (*дудець*, *консерваторець*), дієслівна твірна основа + суфікси *-ак-* (*гудак*, *співак*), *-ач-* (*бренькач*, *скрипач*), *-ець-* (*виконавець*, *гудець*), *-ун-* (*гудун*, *співун*); для назв з предметним значенням – дієслівна твірна основа + *-ник-* (*глушник*), *-ик-* (*пищик*), прикметникова твірна основа + *-ак-* (*верхняк*), *-ик-* (*голосник*, *пісенник*), іменникова твірна основа + *-ок-* (*дзвінок*, *смичок*); для назв з абстрактним значенням – прикметникова твірна основа + *-ість-* (*віртуозність*, *речитативність*), віддієслівна твірна основа + *-нн'-* (*детонування*, *інструментування*). Прикметники творяться від іменникових твірних основ за допомогою суфіксів *-ов-* (*баритоновий*, *тактовий*), *-н-* (*куплетний*, *сонатний*), *-ал'н-* (*інструментальний*, *тональний*), *-ічн-* (*гармонічний*, *симфонічний*), *-с'к-* (*консерваторський*, *регентський*); дієслова – від іменникових твірних основ за допомогою суфіксів *-ува-* (*акцентувати*, *оркеструвати*), *-и-* (*барабанити*, *вторити*).

Незначну кількість термінів утворено префіксальним (*відголос*, *затакт*, *підтриф*, *призвук*), префіксально-суфіксальним (*підбасок*, *підборідник*, *побічник*, *приструнник*) і безафіксним (*заспів*, *приспів*, *розспів*, *спів*) способами.

На ранніх етапах розвитку музичної термінології продуктивним був спосіб основоскладання, він характерний для термінів, які вже вийшли з ужитку (*дудитайди*, *пісепишець*, *солодкогласіє*) або продовжують функціонувати (*дводенцівка*, *нотоносець*, *часомір*). Найпоширенішими є терміни, складені з основ двох іменників (*ладотональність*, *звукоряд*); сполучення, у яких перша частина – основа іменника, друга – дієслова (*голосоведення*, *тактомір*); складні слова, утворені складанням основ числівника й іменника (*тритон*, *одноголосся*, *двоспів*). Рідко трапляються терміни-прикметники, що походять від основ двох

прикметників (*вертикально-рухливий, лірико-колоратурний*), від основ іменника і прикметника (*кодоподібний*).

В українській музичній термінології наявні складноскорочені слова, проте вони не набули великого поширення. Це аббревіатури, утворені з початкових букв слів (*ДТК* – добре темперований клавір, *ЕМ* – електронна музика) або початкових частин слів з повним словом (*музкомедія, музфонд, музучилище, держконцерт*).

Морфологічний спосіб творення є одним із значних джерел збагачення української музичної термінології. “Одна з основних причин його продуктивності полягає у тому, що у морфологічній структурі термінів, утворених шляхом афіксації, закладено основи структурної систематизації, а це надзвичайно важливо для термінології” [6, с. 126].

Морфолого-синтаксичний спосіб творення “характерний тим, що в ньому шляхом спеціального граматико-лексичного переосмислення того чи іншого слова відбувається його перехід з одного розряду слів у інший, тобто перехід даного слова з розряду однієї частини мови в іншу” [4, с. 20]. Прикладів субстантивації прикметників у музичній терміносистемі української мови мало. Це не сучасні терміни, а історизми: *безіменна* (назва фіти, яку використовували в знаменному співі XV-XVI ст.), *владна* (назва фіти, яку вживали в знаменному співі XV-XVII ст.), *возводна* (назва фіти, що є в мелодіях шостого гласу знаменного розспіву, трапляється в біблійних рукописах XVII ст.; назва однієї з кокізних поспівок).

Одним із найпродуктивніших шляхів поповнення музичної термінології є аналітична деривація. Складені номінації походять із синтаксично оформленого сполучення слів і утворюють вільні (*вокальний квартет, гармонічне багатоголосся*) та зв’язані словосполучення (*абсолютний слух, головна партія*). Серед складених назв домінують дво- та трикомпонентні терміносполуки, утворені за такими моделями: іменник + іменник (*обернення теми, спорідненість тональностей*), прикметник + іменник (*мелодичний мінор, полонецька кобза*), порядковий числівник + іменник (*другий голос, шістнадцята нота*), дієслово + іменник (*виконувати н’єсу, філірувати звук*), дієслово + прислівник (*виконувати пристрасно, співати фальшиво*); прикметник + прикметник + іменник (*великий мажорний септакорд, язичковий музичний інструмент*), іменник + прикметник + іменник (*діапазон музичного інструмента, підвищення діатонічних звуків*), прикметник + іменник + іменник (*буквена назва звуків, тісне розташування акорду*), прислівник + прикметник + іменник (*вертикально рухливий контрапункт, рівномірно темперований лад*); кількість багатоконпонентних музичних термінів обмежена (*лінійна система запису музичних звуків, поступово зменшувати силу звука*). Аналітична деривація сприяє побудові структурної ієрархії: три- і багатоконпонентні терміни утворюються на основі двоконпонентного словосполучення (*німецька комічна опера, сильна доля такту*) або на базі одного слова (*діапазон співацького голосу*).

У розвитку української музичної термінології спостерігаємо давню традицію входження іншомовних запозичень. Вони наявні у пам’ятках XI ст. (*арфа, ліра*). У радянський період запозичення в українській мові уподібнювали до відповідних термінів російської мови (*капельмейстер*). Тому сьогодні необхідно переглянути й виправити неточності, правильно транслітерувати нові запозичення.

Іншомовні терміни поділяємо на власне лексичні запозичення (*акорд* (італ.), *бекар* (фр.), *туш* (нім.), *кальки* (*багатоголосся* – гр. поліфонія, *ролі* – багато, *phone* – звук, *голос*) і напівкальки (*затакт* – нім. *Auftakt*; *auf* – за, *Takt* – такт). Виділяємо велику групу інтернаціоналізмів, до яких зараховуємо значну кількість термінів грецького (*гімн, канон, хор*) та латинського (*варіація, інтонація, квінта*) походження. До інтернаціональної скарбниці музичної термінології належать також терміни, запозичені з таких мов: італійської (*аріозо, балада, сонатина*), німецької (*балетмайстер, горн, зінгшпіль*), французької (*ансамбль, деташе, потурі*), іспанської (*кадриль, романс, сарабанда*), англійської (*джаз, геві-метал, ритм-енд-блюз*).

У процесі впровадження іншомовних найменувань в українську терміносистему відбувається звуження значення слова-продуцента, тому що запозичується лише термінне значення (в італійській мові лексема *volta* має такі значення: повтор, раз і черга; в українській мові термін *вольта* вживають зі значенням повтору частини музичного твору з іншим закінченням); змінюється структура термінів (похідний характер основи терміна *амбушур* можна встановити лише після етимологічного аналізування цієї лексеми у мові-продуценті: фр. *embouchure*, від *bouche* – рот); іншомовні терміни узгоджуються з фонетичними та орфографічними нормами української мови (італ. *fortissimo* – укр. *фортисимо*); змінюється граматичне оформлення (лат. *clavis* – укр. *клавіша* і *клавіш*); запозичені терміни стають продуктивними в термінотворенні (від запозиченого з грецької мови терміна *ліра* в українській мові утворено лексему *лірник*).

У музичній термінології наявні слова, характерні для побуту й культури окремих народів, тобто екзотизми, які увійшли в нашу мову без суттєвих змін (*дайна, кавал, пандурі*). Проте ці терміни не вживають активно в музичній термінології української мови, а використовують лише в працях, присвячених мистецтву окремих народів.

Музична термінологія української мови тісно пов’язана з іншими пластами мови, зокрема з народною лексикою, адже в аналізованій терміносистемі наявна значна кількість назв, які позначають народні інструменти та їх деталі; музикантів, які грають на цих інструментах; народні пісні й танці.

Збагачення української музичної термінології відбувається завдяки широкому використанню в літературній мові діалектних номінацій у термінній функції. Особливістю музичної термінології є залучення

народних назв до термінної підсистеми української мови [див. 1]. Цей процес відбувався на початковому етапі формування і становлення терміносистеми (народна лексика широко представлена у лексикографічних працях XVI–XIX ст., у проєкті “Словника музичних термінів” (1930), у “Музичному словнику” З. Лиська (1933). У радянський період розвитку музичної термінології спостерігаємо тенденцію до уникання діалектних музичних лексем [див. 5].

Назви народних музичних інструментів утворено такими способами: семантичним (*катеринка, корба, підкова*) і морфологічним: суфіксальним (*басівка, деркач, дудиця*) та суфіксально-префіксальним (*приструнник, підбородок*). Назви музикантів, які грають на народних інструментах, утворено переважно суфіксальним способом (*горній, тайдаш, трубайло*), інколи морфолого-синтаксичним (*басистий, органістий, цимбалістий*). Називання жанрів та окремих музичних творів здійснюється семантичним (*гарбуз, аркан, коло*), суфіксальним (*шумка, гаївка, триндичка*) й аналітичним (*гуцульський козачок, раковецький кручений*) способами творення. Більшість діалектних музичних назв поповнила термінний фонд української мови – стала науковою номінацією, що перебуває на периферії музичної терміносистеми. Ставши термінними назвами, діалектні найменування втрачають образність і експресивність, набувають ознак, властивих термінам.

Отже, процес найменування спеціальних музичних понять безпосередньо пов'язаний з мовною номінацією. Творення української музичної термінології підпорядковується загальним словотворчим процесам мови. Збагачення музичної термінології виходить за межі словотвору, оскільки у цій системі наявні аналітичні конструкції, входження з чужих мов та з діалектів української мови.

Сучасна українська музична термінологія неоднорідна за своїм походженням. Значну її частину становлять терміни, запозичені з різних мов, проте основою є власне українські номінації. Негативним явищем у сучасній українській музичній термінології є значний спад активності дериваційних процесів, що призводить до дисбалансу між термінотворенням та входженням запозичень. Позитивним процесом вважаємо міграцію діалектної лексики до периферії музичної терміносистеми. Завдяки введенню діалектизмів у термінологію зберігається її національний колорит, відбувається процес самоутвердження української культури.

1. Булик-Верхола С. Діалектна лексика як джерело поповнення української музичної термінології // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Проблеми української термінології. – Львів, 2002. – № 453 – С. 373–378. 2. Винокур Г. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды Московского университета истории философии и литературы: Сборник статей по языкознанию. – М., 1938. – Т. 5. – С. 3–54. 3. Даниленко В. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 247 с. 4. Ковалик І.І. Вчення про словотвір. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1961. – Вип. 2. – 84 с. 5. Павлюченко С.О. Музиканту-любителю. Короткий словник-довідник. – К.: Мистецтво, 1965. – 187 с. 6. Юцевич Ю.Є. Словник музичних термінів. – К.: Муз. Україна, 1971. – 142 с. 7. Панько Т. Від терміна до системи. – Львів: Вища школа, 1979. – 147 с. 8. Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.

УДК 811.161.2'276.6:655.41

Марія Процик

Українська академія друкарства, м. Львів

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ У 30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

© Процик М., 2004

У статті описано зміни, яких зазнала українська видавнича термінологія внаслідок випуску “Видавничого термінологічного бюлетеня”. Матеріал дослідження дозволяє стверджувати, що багато українських видавничих термінів було замінено росіянізмами і запозиченими словами.

The article describes changes of Ukrainian publishing terminology, which were caused by publishing the terminological bulletin. The research material allows to state, that a lot of Ukrainian publishing terms were replaced by Russian ones and foreign words.

Протягом останніх десятиліть термінологічні системи різних наук і галузей знань стали об'єктами детального лінгвістичного дослідження, що зумовлено, з одного боку, національним і культурним відродженням, а з іншого – потребою унормування і стандартизації української термінології. Успішно працювати над нормалізацією сучасних терміносистем неможливо без урахування історії формування кожної окремої терміносистеми.